

**MAGYAR VONATKOZÁSÚ DOKUMENTUMOK
A D'ARGENSON CSALÁD LEVÉLTÁRÁBAN I.**

A Voyer de Paulmy d'Argenson család egyike azon nemesi familiáknak, amelyek jelentékeny mértékben meghatározták a francia állam korai történetét. A család levéltára az utódok akaratából a Poitiers-i Egyetem könyvtárába került, és az intézmény jóvoltából az itt található források a nyílt gyűjteményekhez hasonlóan kutathatók.¹ A XVIII. század során két hadügyminiszter és egy külügyminiszter is viselte e patinás nevet, akik jelentős hatást gyakoroltak a század közepének katonai és politikai reformjaira. Mint ismeretes, e korszak a franciaországi huszárezredek felemelkedésének időszaka is volt, így a család neves tagjai kapcsolatba kerültek számos magyar katonatiszttel és emigráns vezetővel. A levéltár a miniszterek személyes iratai mellett megőrizte a csupán tervezet formában fennmaradt iratokat, levelezéseket, amelyeket a központi levéltárakban nem is iktattak. Ezért ez a gyűjtemény a franciaországi magyar katonai elit törekvéseinek és katonai színvonalának különösen érdekes korabeli lenyomatát nyújtja. Írásunk első felében a miniszterek életpályájának bemutatása után a források rövid kivonatos leírása következik. A publikáció második része a források eredeti, francia nyelven való szöveghű átírását tartalmazza. Terjedelmi okok miatt a forrásokat két részletben közöljük.

A d'Argenson család a francia monarchia szolgálatában

A d'Argenson család a régi francia katonai nemességhez tartozott, és már a XIII. században ismert volt, de egyes genealógiák szerint eredetét egészen a IX. századig is vissza lehet vezetni. A család két tagja is részt vett a híres páviai csatában (1525). A d'Argenson dinasztia felemelkedése a XVII. században zajlott a királyi hatalommal való szorosabb összefonódása révén. René d'Argenson 1630-ban Richelieu egyik első intendánsa volt, majd később velencei francia nagykövetségként tüntette ki magát. Az ő unokája volt Marc-René de Voyer de Paulmy d'Argenson, aki fiait a lehető legnagyobb gonddal házasította ki és készítette fel a magas állami hivatalra. Marc-Pierre de Voyer de Paulmy d'Argenson gróf 1696. augusztus 16-én született Párizsban.² 1719-ben vette feleségül a befolyásos taláros nemes Pierre Larcher, a párizsi Parlament elnökének leányát, Anne Larcher-t. A szerencsés frigy a párizsi hivatali nemesség leghatalmasabb köreihez csatolta és jelentősen támogatta a fiatal nemes későbbi pályáját. 1721-ben Tours

¹ A Poitiers-i Egyetem könyvtárában található levéltárra Jean-Pierre Bois professzor hívta fel a figyelmet, akinek értékes tanácsaiért ezúton is szeretnék köszönetet mondani. Az intézményben folytatott kutatásaimhoz nagy segítséget kaptam Anne-Sophie Durozoy könyvtárostól, a középkori és régi gyűjtemény referensétől, akinek szintén itt szeretném kifejezni hálás köszönetemet. E forráskiadás elkészítéséhez nagy mértékben hozzájárult a Klebelsberg ösztöndíjprogram keretében Párizsban, Nantes-ban és Poitiers-ben végzett kutatómunkám. A támogatásért ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet az adományozó Balassi Bálint Intézetnek és a magyar állam összes adófizető állampolgárának.

² Életéhez lásd: Yves Combeau: Marc-Pierre de Voyer de Paulmy, comte d'Argenson, 1743–1757. In: Thierry Sarmant (szerk.): Les ministres de la guerre 1570–1792. Histoire et dictionnaire biographique. Paris, 2007. 363–389. o.

intendánsa lett, 1722-ben már a párizsi rendőrség irányítója, és a karrierje egészen Orléans hercege haláláig (1723) magasan ívelt felfelé. Ezt követően egy szürke államtanácsosi poszton „parkolt” egészen 1737-ig, amikor ismét magasabb beosztást kapott: a Librairie igazgatója lett, majd egy év múlva a királyi Nagy Tanács első elnökévé nevezte ki XV. Lajos. 1740-ben még sikertelenül pályázott a hadügyi tárcára, de 1743-ban sikerült érvényesíteni érdekeit, és elnyerte a hön áhított posztot. Kinevezése után néhány nappal meghalt Fleury kardinális, az államügyek mindenható irányítója, és emiatt viszonylag nagy önállósággal láthatott a hadügyek irányításának és megreformálásának nehéz munkájához. A király személyes bizalmába fogadta tehetséges miniszterét, aki elkísérte az uralkodót kisebb utazásaira is. Maurepas bukása (1749) után a párizsi államtitkárságot is megszerzi, amely az akadémiák, a királyi könyvtár, a rendőrség és a parlamentek működését felügyelte. Nevéhez fűződött a párizsi rendőrség megreformálása, a párizsi Opera és a XV. Lajos tér megnyitása, amelyek a modern nagyváros kialakulásának fontos mérföldkövei voltak.

A hadügyek reformját nagy energiával és céltudatossággal végezte széles hatalmi körrel felruházott hadügyi biztosai révén. A francia abszolutizmus buzgó híveként gyakran autoriter államtitkárnak meggyült a baja az őt kritizáló hadvezérekkel, például Szász Móriccral. D’Argenson gróf páratlan hatalmi ereje lehetővé tette a királyi tanácsokban saját stratégiai terveinek végigvitelét: így 1744-ben az elzászi hadjáratot, 1748-ban Maastrecht elfoglalását és 1756-ban a hannoveri hadjáratot. Stratégiai elképzeléseinek helyességét elsősorban az osztrák örökösödési háború második felének győzelmei (1745 Fontenoy) igazolták. Az aacheni béke (1748) és az osztrák–francia szövetségi szerződés (1756) megkötése ellen hevesen, ám hiába tiltakozott. Kialakított egy tapasztalt táborno-kokból álló tanácsot, amelyet a bécsi Udvari Haditanács mintájára szeretett volna intézményesíteni 1752–53-ban. Gyakran utazott személyesen a hadjáratok helyszínére és rengeteg közvetlen kapcsolatot alakított ki a hadsereg tisztikarával, köztük magyar származású katonatisztekkel is. Egészségi állapota a sok utazás következtében megromlott, és emiatt lemondott a minisztériumi posztról unokaöccse javára. A hadmérnöki képzés reformjára d’Argenson gróf hadügyi államtitkársága idején került sor, 1743-ban, amikor a tüzérségi iskolák mintájára korszerűsítették a hadmérnöki képzés adminisztrációját és vizsgarendszerét (kétlépcsős, felvételi- és záróvizsgarendszer), valamint a terepgyakorlatok lebonyolítását. 1749-ben alapították meg a mézières-i hadmérnöki iskolát, amely a kor legmodernebb ilyen jellegű intézménye volt. Szintén az ő nevéhez fűződik a patinás párizsi Ecole Royale Militaire intézményének létrejötte is, amelyet 1751-ben alapítottak a kevésbé tehetősidéki nemesifjak katonai képzése céljából. A már említett 1756-os békekötés ellenzése és az 1757-es Damiens-féle merénylet hozzájárultak bukásához. Ugyanakkor a hivatalát továbbadhatta unokaöccsének, d’Argenson márkinak, aki egy igen jól szervezett minisztériumot vehetett át. A királyhoz fűződő jó viszonya és kiterjedt kapcsolatrendszere révén kiválóan tudta egyengetni a tehetséges katonatisztek pályáját, akik gyakran fordultak hozzá közvetlenül előléptetési vagy áthelyezési kérésekkel, amint erre a mellékelt dokumentumok is kiváló példát szolgáltatnak. Az általa 1743-ban átvett hadügyi államtitkárság hat egymástól független osztályból állt: a haditanács, a hadellenőrzés, az út- és közlekedésügyek, a levelezések, a pénzügyek és hadellátás osztályaiból. Ezekhez járultak az általa hozzárendelt erődítésügyi, katonai kórházügyi, ruházati, tüzérségi, előléptetési, hitelkezelési és csendőrségi osztályok. A csapatok ellenőrzé-

sének rendszerét az általa kifejlesztett főfelügyelői rendszer (*inspecteurs généraux*) biztosította. A huszárság első főfelügyelője az 1743-ban kinevezett Bercsényi László gróf volt. D'Argenson gróf XV. Lajos korának egyik legjelentősebb államigazgatási és reformteljesítményét mutatta fel, amely megérdemli az utókor elismerését. 1757-es kegyvesztése után d'Argenson gróf az ormes-i katélyban várta a királyi kegyelmet, amely csak 1764-ben érkezett meg, és a hagyomány szerint a versailles-i udvar körébe visszahívott ex-miniszter a hírt kézhezvétele utáni pillanatban lehelte ki lelkét... Házasságából 1722-ben született idősebbik fia, Marc-René Voyer márki és szép főtiszti karriert futott be, róla a későbbiekben részletesebben is megemlékezünk. D'Argenson gróf 1725-ben született kisebbik fia Prága falai alatt lelte halálát 1742-ben egy párviadal során.

1744 és 1747 között d'Argenson gróf fivére, René-Louis irányította a külügyi tárcát, és ez a pozíció jelentős mértékben megerősítette a d'Argenson klán befolyását a versailles-i udvarban. René-Louis Voyer de Paulmy d'Argenson márki (1694–1757) ma is a neves család egyik leghíresebb tagja.³ Irodalmi működésének köszönhetően sokkal jobban megőrizte nevét a felvilágosodás korának irodalomtörténete mint a történettudomány. Jogi tanulmányai után ő is az államigazgatásban helyezkedett el, ám jóval kevesebb érzéke volt az adminisztrációhoz, mint testvérének. D'Argenson márki sokkal behatóbban érdeklődött a filozófia és a politikai gondolkodás iránt. Richelieu marsall szerint ő leginkább Platón államának lehetett volna jó minisztere... 1744-ben, az osztrák örökösödési háború kellős közepén nevezte ki XV. Lajos külügyminiszternek. D'Argenson márki törekvései gyakran ütköztek a „secret du roi” néven ismert titkos királyi diplomácia érdekeivel, ami a francia külpolitikai irányzatok közötti feszültséget növelte.⁴ Mivel a háború francia katonai sikereit nem tudta diplomáciailag kiaknázni, 1747 januárjában lemondott. 1733-tól az *Académie des inscriptions et belles-lettres* tiszteletbeli tagja, 1747-től pedig elnöke lett. Számos értékes munkát hagyott hátra, közülük a legismertebb, a *Considérations sur le gouvernement de la France* (Paris, 1764) elnyerte Rousseau elismerését is.⁵

D'Argenson gróf utódja a hadügyminisztérium élén unokaöccse, Antoine-René de Voyer de Paulmy d'Argenson, más néven Paulmy márki volt.⁶ D'Argenson gróf öccse, René-Louis 1718-ban vette el Françoise Méliand-t, a lille-i intendáns leányát. A házasságból született Antoine-René fia és Madeleine leánya. Befolyásos rokonaival ellentétben Paulmy márki nem katonai pályára született. Szellemes író, tudós akadémikus és ízig-vérig a felvilágosodás korának embere volt. 1743-tól nagybátyja hívására lépett a hadügyminisztérium szolgálatába. 1745–46-ban itáliai tanulmányúton vett részt, majd a következő évben Németországba látogatott. Néhány év svájci diplomáciai szolgálat után

³ Életéhez lásd: *Arnaud de Maurepas – Antoine Boulant: Les ministres et ministère du siècle des Lumières (1715–1789). Étude et dictionnaire.* Paris, 1996. 140–144. o. Vö.: *Edgar Zevort: Le marquis d'Argenson et le ministère des affaires étrangères du 18 novembre 1744 au 10 janvier 1747,* Paris, 1880.

⁴ D'Argenson márki e szerepéről lásd: *Duc de Broglie: Maurice de Saxe et le marquis d'Argenson.* Tom. I–II. Paris, 1891.

⁵ D'Argenson márki politikai eszméiről lásd: *Peter Gessler: René Louis d'Argenson 1694–1757. Seine Ideen über Selbstverwaltung, Einheitsstaat, Wohlfahrt und Freiheit in biographischem Zusammenhang.* Basel, 1957. Vö.: *Mémoires du marquis d'Argenson ministre sous Louis XV, avec une notice sur la vie et les ouvrages de l'auteur.* Paris, 1825.

⁶ Életéhez lásd: *Yves Combeau: Antoine-René de Voyer d'Argenson, marquis de Paulmy, 1757–1758.* In: *Thierry Sarmant (szerk.): Les ministres de la guerre 1570–1792. Histoire et dictionnaire biographique.* Paris, 2007. 390–395. o.

visszatért a hadügy szolgálatába és elkísérte nagybátyját a legtöbb hivatalos útjára. Unokatestvére, Voyer márki, a lovasság főfelügyelője és neves katonatiszt szintén a társasághoz tartozott. 1753-tól a hadügyi biztosok felügyeletét látta el. Nem tartozott nagybátyja belső bizalmas környezetéhez, és ezáltal annak bukása sem rendítette meg karrierjét, sőt, éppen ezáltal léphetett örökébe. Néhány napos habozás után nevezte ki a király a viszonylag semleges politikai beállítottságú, de a minisztérium adminisztrációját jól ismerő Paulmy márkít. Rövid miniszterségének ideje alatt részben folytatta a nagybátyja által elkezdett hadműveletek (pl. a hannoveri hadjárat) irányítását. Hadvezéri tevékenységét határozatlanság és bizonytalanság jellemezte. A háttérben egyre erőteljesebben érvényesült Belle-Isle marsall markáns vezetői egyénisége. A németországi hadjárat során a szervezetlen tábornokok és a versailles-i kabinet közötti koordinációs zavarok végül katasztrofális vereségekhez vezettek: a rossbachi csatavesztés (1757. november 5.) után Paulmy benyújtotta a lemondását, amit a király csak 1758. február 23-án fogadott el. Croÿ herceg röviden így jellemezte e jó hivatalnok, ám középsterű miniszter pályáját: „e nagyszerű és meglepő visszavonulással olyan népszerűséget szerzett, amelynek enélkül soha nem örvendhetett volna”. Ezután két nagykövetségen töltött rövidebb időt: Varsóban (1759–1765) és Velencében (1766–1769). Miután világhossá vált számára, hogy politikai karrierje csődöt mondott, visszavonul és fiatalkori szenvedélyének, a könyveknek szenteli élete hátralévő éveit. A tehetős francia arisztokrata a XVIII. század egyik legnagyobb bibliofil könyvgyűjtőjévé vált. A nagybátyja által már elkezdett könyvgyűjteményhez csatolta az utazásai során összegyűjtött jelentős kollektiót, melyet 1756-ban annak minisztériumi hivatali lakásában, a párizsi Arsenal-ban helyezett el, amit Paulmy márki minisztersége után is megőrizhetett. A könyvtár 1782-ben mintegy 50 000 kötetet számlált. Halála előtt eladta könyvtárát d’Artois grófjának, de megtartotta annak igazgatói címét. A könyvtár a forradalom idején nemzeti tulajdonba került és jelenleg a Bibliothèque Nationale de France önálló részlegeként eredeti helyén fogadhatja a látogatókat.⁷

A harmadik családtag, aki nagy valószínűséggel kapcsolatban állhatott a magyar emigráció képviselőivel, Marc René de Voyer de Paulmy d’Argenson (1722–1782) d’Argenson gróf idősebbik fia volt. Katonai pályája elején a Berry-lovasezred főhadnagya, majd 1745-ben brigadérossá nevezik ki. Személyes hősiességével tünteti ki magát a fontenoy-i csata során (1745. május 11.) 1748-tól tábornagy és „kiválóan szolgál a flandriai és németországi háborúkban”.⁸ 1752-ben a francia királyi hadsereg ménesét igazgatta és a vincennes-i vár parancsnoka, majd Elzász királyi kormányzója lett. Később Saintonge, Poitou és Aunis katonai kormányzójaként nagy szerepet vállalt a rochefort-i mocsárvidék lecsapolásában és Aix szigetének megerősítésében. A rochefort-i mocsarakban szerzett fertőző betegsége végzetessé vált számára, 1782-ben halálát okozta. Egyetlen utódja, az 1771-ben született Marc-René a mai Voyer d’Argenson család őse. Marc René de Voyer de Paulmy d’Argenson kora neves műgyűjtője volt, flamand festménygyűjteményét a Jacques Hardouin-Mansart által épített asnières-i kastélyában tartotta. 1769-ben eladta a kastélyt, majd a Vienne vidéken található, apjától örökölt ormes-

⁷ Lásd: Richesses de l’Arsenal: deux siècles de passion littéraire. Exposition. Paris, Bibliothèque de l’Arsenal, 23 septembre – 31 décembre 1997. Paris, 1997.

⁸ Charles Claude Lalanne: Histoire de Châtelleraud et du Châtelleraudais. Tom. I. 1 Châtelleraud, 1859. 446. o.

i kastély átépítésével alakította ki új rezidenciáját. A Királyi Festészeti és Szobrászati Akadémia tiszteletbeli tagja és számos művész, mint például az utópista filozófus Dom Deschamps patronálásával a kultúra mecénásaként is fennmaradt a neve.

A levéltár állománya és magyar vonatkozású dokumentumai

A d'Argenson család levéltára az Ormes helységben található kastélyukból való elköltöztetése után, 1776-ban került a Poitiers-i Egyetemi Könyvtárba. Az átkerült irathalmaz egy része már pontosan osztályozott és csoportosított formában érkezett őrzési helyére, nagyobb része azonban ömlesztve és minden logikai sorrendet nélkülöző válogatásban jutott ide, ami főleg a költöztetés viszontagságainak volt köszönhető.⁹ A levéltár a család ifjabbik ágának, Marc-René de Voyer de Paulmy d'Argenson leszármazottainak iratanyagát öleli fel. Marc-Pierre de Voyer de Paulmy d'Argenson gróf, XV. Lajos hadügyminiszterétől 1915-ig hat generáció levéltárát őrzi e becses gyűjtemény, amely elsősorban politikai és hadügyi szempontból izgalmas. Mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy az itt található iratok általában nem kerültek be a központi katonai vagy külügyi iratok közé, mivel leginkább olyan tervezetek és levelek találhatók itt, amelyeket a miniszterek valamilyen oknál fogva nem iktattattak, leginkább azért, mert nem kívánták azokat hivatalos útra terelve megvalósítani vagy éppen informálisan kezelték. Természetesen ez nem csökkenti a forrásokban található információk értékét, ugyanakkor fokozottan ügyelni kell arra, hogy azokat szigorúan a tervezet-jellegüknek megfelelően vegyük figyelembe. Kutatásaink során a következő magyar vonatkozású szövegeket sikerült feltárnunk.

Jeney Lajos Mihályra vonatkozó eddig ismeretlen ajánlólevél

Jeney Lajos Mihály (1723?–1797) életének és hadtudósi jelentőségének felfedezése a nemrégiben tragikus hirtelenséggel eltávozott Zachar József kollégánk elvévülhetetlen érdeme.¹⁰ Kutatásai nyomán a kisháborús szakirodalommal foglalkozó irodalom ma már megkérdőjelezhetetlenül magyarnak tekinti a jeles XVIII. századi kisháborús traktátus szerzőjét.¹¹ A d'Argenson család levéltárának P 41 jelzetű kartonjában egy nagy valószínűséggel d'Argenson gróf hadügyminiszter számára címzett ajánlólevél örökítette meg fiatalkori portréját, amelyből számos izgalmas új információt tudhatunk meg a neves magyar katonai gondolkodónk életére és jellemére vonatkozólag. A szöveg alapján az akkor 35 éves Jeney Lajos Mihály Nagyenyeden született és ezzel eldöntöttnek tekinthetők azok a találgatások, amelyek a különféle erdélyi Jeney famíliákkal próbálták kapcso-

⁹ A d'Argenson család levéltárának csak egyetlen kéziratos jegyzéke létezik *Archives d'Argenson (Château d'Ormes) – Inventaire* címmel, amelynek egyik másolatát Anne-Sophie Durozoy könyvtáros önzetlen segítőkészséggel a rendelkezésemre bocsátotta, ezért Neki itt külön is szeretnék köszönetet mondani.

¹⁰ *Zachar József (szerk.): Jeney A Portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint.* Hága, 1759.; Budapest, 1986. (A továbbiakban: *Zachar: Portyázó.*)

¹¹ *Sandrine Picaut-Monnerat: La petite guerre au XVIIIe siècle.* Paris, 2010. (A továbbiakban: *Picaut-Monnerat.*) 578. o.

latba hozni.¹² A dokumentum szerint 14 évesen önkéntesként lépett be az egyik huszárezredbe az 1738-as hadjárat során és ott szolgált a háború végéig. Ezek alapján, noha pontos információink továbbra sincsek, feltételezhető az is, hogy a korábban 1723 körülnek datált születési évét 1724-re kellene pontosítani. A forrásunk alapján az osztrák örökösödési háború első éveiben sziléziai, csehországi és német területeken harcolt, majd később az itáliai hadszíntérre került. Itt részt vett a piacenzai és tedoni csatákban és a lombardiai hadműveletekben, ahol Pallavicini gróf¹³ császári kormányzó hadsegédje lett. Miután Pallavicini gróftól lombardiai kudarcai miatt 1746-ban visszahívták,¹⁴ Jeney a francia szolgálatot választotta, és hadnagyként először a Bercsényi-, majd a Polleczky-huszárezredben szolgált. Itt jegyeznénk meg, hogy ezek az információk tökéletesen egybeesnek a Zachar József által rekonstruált pályakép legfontosabb elemeivel és leginkább kiegészítő jellegű adatokat tartalmaznak. Ugyanakkor, ha a születési évét 1724-re módosítva a levelet 1759-re datáljuk, akkor felül kellene vizsgálni azt a szakirodalomban elterjedt adatot, amely szerint Jeney 1758 szeptemberétől porosz szolgálatban állt.¹⁵ Mindenesetre a levél dátumának hiánya miatt csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Valószínűleg 1758-ban vagy esetleg 1759 elején íródott, de mindenképpen *A Portyázó* című munka hágai megjelenése előtt (1759), hiszen az valószínűleg belefoglaltatott volna a meleg hangú ajánlásba... A levél további része elsősorban Jeney intellektuális és képzőművészeti képességeit ecseteli. Ezek szerint a fiatal katonatiszt kiválóan értett a rajzoláshoz és festéshez, valamint a térképészethez, amelyben nagy gyakorlatra tett szert. Ismeretlen ajánlója szerint Jeney jól tudott a francián kívül németül, latinul és szlávónul (sic!), amit a cseh nyelvvel azonosít. Itt nem állhatjuk meg, hogy ne idézzük fel Jeney szavait a portyázók számára oly fontos nyelvek hasznosságáról: „Ezen felül egy portyázónak tudnia kell latinul, németül és franciául, hogy szóváltásba elegyedhessen mindazon nemzetekkel, amelyekkel találkozik.”¹⁶ Az ajánlás utolsó sorai a jelölt morális kvalitásait hangsúlyozzák, amelyből megtudhatjuk, hogy Jeney Lajos Mihály nem volt sem iszákos, sem nőcsábász és nem hódolt a szerencsejátékoknak sem. Itt szintén *A Portyázó* erre vonatkozó intelmei juthatnak az eszünkbe: „Nagyon veszélyes lenne, ha egy ilyen tiszt a legcsekélyebb mértékben is kötődne az asszonyokhoz, a borhoz és a gazdagsághoz. Az asszonyok elfeledtetik vele a kötelességeit, és gyakran az ellenséggel való, nagyon sokba kerülő összejátszást idézik elő. A bor veszélyes fecsegéshez vezet és megvetést von maga után. A gazdagság bűnre csábít és semmivé teszi a becsületet.”¹⁷ Felmerülhet a kérdés, vajon ki ajánlhatta Jeney Lajos Mihályt e magasabb szintű katonai vagy külügyi szolgálatra? Mivel nem ismerjük a szerzőt, ezért csak találgathatunk a legvalószínűbb lehetőségek közül. A legkézenfekvőbb ezek közül az az elmélet, amely szerint Jeneyt valamelyik befolyásos francia elöljárója vette pártfogásába és addigi tapasztal-

¹² Zachar: *Portyázó*, 22–24. o.

¹³ Gianluca Pallavicini (1697–1773) genovai származású császári tábornok. Életéhez lásd: *Dr. Marta Riess*: Die Familiengeschichte des Hauses Pallavicini in Österreich-Ungarn. [Wien, 2006. k.] 8–10. o.

¹⁴ Reed Browning: *The War of the Austrian Succession*. New York, 1995. 238–240. o.

¹⁵ Zachar: *Portyázó*, 30. o.; Picaud-Monnerat, 578. o.

¹⁶ Zachar: *Portyázó*, 56. o.

¹⁷ Uo. 57–58. o.

latai alapján javasolta egy magasabb beosztásra. Ezek alapján Maillebois marsall¹⁸ személye tűnik a legvalószínűbbnek, hiszen az ő hadsegédje volt franciaországi szolgálatának legvégén, de nem zárhatjuk ki Bercsényi László gróf protekcióját sem.

Gondolatok arról, hogy hogyan bírhatnánk rá a törököket a háború folytatására

A d'Argenson család levéltár P 41 kartonjában bukkantunk rá egy érdekes magyar vonatkozású gondolatfüzérre, amely a titkos diplomácia eszközeivel, a magyar emigrációt is felhasználva kívánta az 1717–18-as török háborút a francia érdekeknek megfelelően meghosszabítani. A dokumentum szerzőjét nem ismerjük, de a szöveg stílusa és témája alapján nagy valószínűséggel egy olyan kelet-európai kérdésekben tájékozott külügyi szakértő tollából fakadhatott, aki vagy személyesen is közreműködött a XIV. Lajos uralkodása alatti keleti diplomáciai kapcsolatok szervezésében, vagy hozzáférése lehetett a külügyi államtitkárságon őrzött magyar vonatkozású politikai levelezésekhez. Szintén ismeretlen a szöveg keletkezésének helye, bár ennek nagy jelentősége amúgy sincsen. Ugyanakkor a dátumok hiánya ellenére elég könnyen azonosíthatjuk a dokumentum keletkezésének idejét, hiszen a szövegközi utalások alapján egyértelmű, hogy Temesvár elfoglalása (1716. november 25.) után és a pozsareváci béke (1718. július 21.) előtt vetette papírra a magyar ügyekben tájékozott szerző. A politikai és stratégiai gondolatmenet kiindulópontját a török háború francia érdekek szempontjából való hasznának bizonyítása alkotja. A spanyol örökösödési háború után Franciaország szinte az államcsőd szélén állt, és képtelen lett volna a spanyol örökség újraelosztására irányuló törekvésekből esetleg kialakuló feszültségeket fegyveres erővel megszüntetni. Így a béke fenntartása életbevágóan fontos volt számára. Paradox módon a béke alapfeltétele a császáriak háborúja volt Magyarországon, vagyis a jól bevált kelet-európai diverzió témája kap újabb aktualitást szövegünkben. A diverzióra két hagyományos eszközt jelöl meg anonim szerzőnk: a közvetlen háborúban az Oszmán Birodalom támogatása vagy a Thököly- és Rákóczi-féle mozgalmak közvetett és rejtett támogatása. A nyílt háborúra Franciaország pénzügyi helyzete miatt nem volt lehetőség, ezért a helyzetnek megfelelően óvatos titkos diplomáciai eszközöket javasol az emlékirat írója. Az ennek lebonyolítására megfelelő személy megtalálásához is nyújt néhány ötletet: semmiképpen sem lehet diplomata, hanem egy teljesen ismeretlen, intelligens ügynökre van szükség. Az ágensnek meg kell győznie az oszmán vezetőket a háború folytatásának szükségességéről, mivel a Birodalom összes európai tartománya és maga a főváros is veszélybe került a legutóbbi császári hódításokkal. Noha a Temesvár eleste és Isztambul meghódítása közötti szoros összefüggés a történelmi események ismeretében eltúlzottnak tekinthető, az „Európa beteg embere” toposz minden bizonnyal már ekkor megjelent a nemzetközi kapcsolatokat figyelemmel kíséző európai gondolkodók szókincsében. Ennek indokolatlan felnagyítása a törökök veszélyérzetének fokozását szolgálta, elsősorban a mindennek előtt álló francia államérdeknek megfelelően.

¹⁸ Jean-Baptiste François Desmarts, Maillebois márkija (1682–1762), híres francia hadvezér és Franciaország marsallja.

A szöveg konkrét stratégiai javaslatokat is megfogalmaz a törökkel tárgyaló ügynök számára. A Délvidéken folyó hadműveletek kiterjesztését tanácsolja egy török hadsereg Horvátországba és Boszniába küldésével, amely a császári erőket megosztaná és sikerebben tudnák feltartóztatni az oszmán főerők a Duna mentén az ellenség további előrenyomulását. Természetesen a katonai segítség ígérete is része volt a meggyőzésnek, amelynek bizonytalanságát a magyar történelem korábbi évtizedei során már megtapasztalhatták a kuruc mozgalmak vezetői. A megfelelő ember kiválasztása kérdésében a szerző mégis leginkább egy Rákóczi köréhez tartozó ügynökre gondolt, aki a fejedelem nevében képviselné a francia érdekeket. A magyar felkelők összekapcsolása az oszmán-francia kapcsolatokkal mindenesetre nem új ötlet, és sikeresen elterelhette a figyelmet a francia külpolitika valódi céljairól. A XIV. Lajos halála utáni Régence egyébként is óvatos külpolitikát folytatott, a „gloire” időszaka után egy pragmatikusabb, békepárti politikai garnitúra veszi át a hatalmat, amely kerüli a konfliktushelyzeteket. Ennek a politikának az egyik jellemző példája a mellékelt szöveg. A gondolatmenet másik fontos tanulsága, hogy a francia diplomácia számára a magyar függetlenségi mozgalom csak az Oszmán Birodalommal való összefüggésében értelmezhető. Ennek tudatában jobban megérthetjük II. Rákóczi Ferenc franciaországi tartózkodásának utolsó hónapjait és Törökországba való távozásának okait.¹⁹

Bercsényi László levelei (1743., 1746–47., 1756.)

Székesi gróf Bercsényi László (1689–1778) életére vonatkozólag már számos színvonalas tanulmány és életrajz látott napvilágot.²⁰ A Bercsényi levelek a d'Argenson család levéltára P 41 jelzetű kartonjában rendszerezett dossziéban találhatóak a szerző neve alatt. Egy kivételével valamennyi levél az osztrák örökösödési háború ideje alatt született pontos hely és dátum megjelölésével. A leveleket katonai jellegüknél fogva valószínűleg Marc-Pierre de Voyer de Paulmy d'Argenson grófhhoz, XV. Lajos hadügyminiszteréhez írhatta a legendás magyar származású francia huszárpáncsnok.

Az első levelek az 1743. augusztus 1-jén alapított Beausobre-huszárezred feltöltésére vonatkoznak. Jean-Jacques de Beausobre (1704–1784) neves svájci katonai gondolkodó és a huszárság egyik legkiválóbb nyugat-európai szakértője volt.²¹ Az osztrák örökösödési háború során a francia királyi hadseregben megnövekedett a huszárezredek iránti igény. A császári seregekben szolgáló magyar huszárezredekkel folytatott harcok keserves tapasztalatain alapult ez a szükség, melynek kielégítésére hozták létre a korábban már létező magyar többségű huszárezredek mellett az ún. német huszárezredek

¹⁹ Lásd ehhez: *Köpeczi Béla*: A bujdosó Rákóczi. Budapest, 1991. 250–280. o.

²⁰ *Forster Gyula*: Gróf Berchényi László Franciaország marsallja. Budapest, 1925.; *Uő*: Utóhang gróf Berchényi László Franciaország marsallja történetéhez. Budapest, 1929.; *Zachar József*: Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja. Vaja, 1979.; *Uő*: Franciaország magyar marsallja, Bercsényi László. Budapest, 1987. (A továbbiakban: *Zachar*: Bercsényi.); *Le Général Raymond Boissau*: Ladislas Bercheny Magnat de Hongrie Maréchal de France. Paris–Budapest–Szeged, 2006.

²¹ Életéhez lásd: *Pierre Streit*: Jean-Jacques de Beausobre (1704–1783): un écrivain-tacticien dans l'armée de Louis XV. In: Cahiers d'histoire et de pensée militaires (CHPM, Pully, Suisse). 1999. 2–26. o., *Uő*: Jean-Jacques de Beausobre (1704–1783): un hussard suisse au service de Louis XV. *Revue Historique des Armées*, 2. (2001.) 113–124. o.

(Raugrave és Beausobre), amelyekben elsősorban elzászi és lotharingiai származású újoncokat verbuváltak és a német vezényleti nyelvet használták.²² Az újonnan létrehozott Beausobre-ezred feltöltésére a létrehozást elrendelő királyi rendelet szerint hat kompániát a Dávid- (korábban Esterházy-) ezredből, hat további kompániát pedig az Apremont-Lynden- (korábban Dessöffy-) ezredből kellett átvezényelni.²³ Valójában azonban csak öt kompániát tudott átadni a Dávid huszárezred és a hatodikat a Bercsényi ezredhez vezényelték, ahonnan egy másikkal kellett azt kipótolni.²⁴ Bizonyára ezzel kapcsolatban írhatott a neves magyar huszárparancsnok egy részletesebb memorandumot, amelynek sajnós csak az 1743. szeptember 1-jei kísérőlevele maradt fenn. Szintén erre a megváltozott helyzetre vonatkozhatott Noailles marsall parancsa, amelyre Bercsényi László hivatkozik 1743. október 16-i itt közölt levelében, mely szerint a Bilderbeck kompániát átvezényelte a Beausobre ezredbe. A Noailles marsallnak címzett mellékelt levélmásolatban kifejti legfontosabb érveit is: „Számos régi magyar harcos, akik velem vannak, nem kívánnak más ezredes parancsnoksága alatt szolgálni, és nem akarom Óméltóságát untatni e téma hosszas részleteivel, mivel meg vagyok győződve róla, hogy hamar megérti, miről van szó. Az ezredemben nincsen egyetlen francia sem, és az a kompánia, amelyet nekem javasolt, teljes egészében franciákból áll, és ebből következően nagyon nehezen egyeztethető össze az ezredem szellemiségével.”²⁵ A hadügyminiszterhez írott 1743. október 22-i panaszlevele a helyzet elmérgesedéséről tanúskodik. A sorozatos tiltakozás ellenére a Bercsényi ezred Bilderbeck kompániáját áthelyezte a főparancsnok a Beausobre-ezredbe. Egy Porubszky nevű magyar huszártiszt nyilvánosan kilátásba helyezte testvérével együtt a francia szolgálat elhagyását, amennyiben nem maradhat a Bercsényi-huszárezredben, mivel emiatt jött el Magyarországról.²⁶ Mindez megnehezítette a két ezred közötti áthelyezések menetét. Bercsényi László levele végén kifejti a magyarok huszárságban játszott fontos szerepéről vallott nézeteit: „Mindent megteszek, hogy magyarokat állítsak a király szolgálatába, és merem állítani, hogy sikeres vagyok, mivel a születésem és nevem ismert a hazámban, de ha megutáltatjuk a szolgálatot, ahelyett, hogy újabbakat szereznénk, elveszíthetjük a jelenlegi magyarokat is. Márpedig az vitathatatlan, hogy a magyarok a legalkalmasabbak a huszárságban való szolgálatra és az ezredemben lévő más nemzetiségűek is tőlük tanulják a szolgálatot.”²⁷ E források megerősítik a franciaországi huszárság nagynevű kutatója, Zachar József Bercsényi Lászlóra vonatkozó kutatásainak eredményeit, amelyeket további források is bizonyítottak. Az 1743-as kissé indultatos Bercsényi levelek pontos hatását mindenesetre elég jól ismerjük más kutatások nyomán. Így Bercsényi László magyarok és a huszársághoz kapcsolódó magyar jelleg vé-

²² Zachar József: Les houssards hongrois du roi de France (1692–1789). In: *Pierre Chaunu – Jean Béren-ger* (szerk.): *Mélanges André Corvisier. Le Soldat, la Stratégie, la Mort*. Paris, 1989. 211–212. o.

²³ *Recueil des ordonnances royales militaires*, vol. 6. (1739–1744.) Paris, 1743. Fol. 295–296. o.

²⁴ A Beausobre ezredben felállításával kapcsolatos etnikai feszültségekről lásd: *Sandrine Picaud*: Hussards hongrois du régiment de Beausobre: illustration de la recherche d’une adéquation entre les troupes et leur mode de combat au XVIIIe siècle. In: *Tringli Zita – Tóth Ferenc*: *Mille ans de contacts II. Relations franco-hongroises de l’an mil à nos jours*. Szombathely, 2004. 77–98. o.

²⁵ Bercsényi Noailles-nak. Bitche, 1743. október 16. AFA, P 65.

²⁶ Végül egy Porubszky nevű tiszt neve felkerült a Beausobre-ezred kapitányainak mustrajegyzékére: SHD, registre Yb 130 fol. 239–240. Vö.: *S. Picaud*: *Hussards hongrois*, i. m. 97. o.

²⁷ Bercsényi d’Argenson grófnak. Bitche, 1743. október 22. AFA, P 65.

delmében írt beadványai nem voltak sikertelenek. A magyar huszárok és vezetőjük teljesítményének elismerését igazolja az a tény is, hogy XV. Lajos 1743 végén létrehozta a huszárezredek főfelügyelője beosztást, melynek elnyeréséről d'Argenson gróf hadügyminiszter december 8-án kelt levelében tájékoztatta Bercsényi Lászlót.²⁸ Ezt követően Bercsényi generális még eredményesebben küzdhetett a franciaországi huszárság magyar jellegének megőrzéséért.

Az időrendben következő levelek az osztrák örökösödési háború második szakaszába vezetnek minket. Mint ismeretes, a győztes fontenoy-i ütközet (1745. május 11.) után a Szász Móric vezette francia seregek megkezdék sikeres flandriai hadjáratukat, melynek során elfoglalták a legjelentősebb ottani erődítményeket (pl. Maastricht, Bergen op Zoom). Bercsényi László első flandriai levele d'Argenson gróf hadügyminiszternek szól 1746. május 25-i keltezéssel. A Boechem helységben írt levél megindokolja, hogy miért nem támadta meg csapataival a Hoogstraten közelében állomásozó ellenséges könnyű-csapatokat. Döntésének alátámasztására azzal érvel, hogy az ellenséges csapatok másfelé távolabban helyezkedtek el tőle, mint az őket támogató brédai erőtől. Így támadása elől könnyen visszavonulhattak vagy erősítéssel eredményesen ellenállhattak, és nem akarta kitenni a hadjárat kezdetén a francia sereget egy kudarc negatív hatásának. A magát tisztázni kívánó altábornagy ugyanakkor méltatlannak tartja, hogy negyven év szolgálat után alaptalan vádaskodások és intrikák célpontjává váljon.²⁹ Különösen azt fájjalja, hogy a hamis vádaknak a főparancsnok, Szász Móric is hitelt adott. Ebben a helyzetben kikergette felettébe parancsát és egy gyalogsági erősítést is kért a rendelkezésére álló 3000 fő kiegészítésére. A leveléhez mellékelte két hadrend-tervezetet is, az egyiket arra az esetre, ha megkapja az erősítést, a másikat az ellenkezőre. D'Argenson gróf valószínűleg Bercsényi Lászlónak adott igazat a vitás kérdésben, erről tanúskodik az 1746. május 28-i, köszönő sorokat tartalmazó levél. E levél utóiratában megemlékezik még Bercsényi az ellenséges huszáregységek visszavonulásával kialakult hadihelyzetről is.

Bercsényi László következő levelét már a németországi Heystenbegből írta a hadügyminiszternek 1746. július 18-án. A levél témája rendkívül kényes személyi változásokat érint a Bercsényi László által felügyelt huszárezredekben. A fő téma a Lynden huszárezredben tapasztalható rendellenességek és fegyelmi problémák alkotják. A Lynden ezred az 1706-ban alapított Saint-Geniès ezredből alakult át 1707-ben a salamonfai Ráttky György ezredtulajdonos parancsnoksága idején Ráttky- (Rattsky-) ezreddé, amely az egyik legsikeresebb franciaországi magyar huszárezrednek számított a XVIII. század első felében.³⁰ Ráttky György 1743-ban bekövetkezett halála után az ezred Lynden gróf tulajdonába került, egészen annak 1756-ban történt megszüntetéséig. A levél alapján az új ezredtulajdonos, akinek korábban csak gyalogezred állt a parancsnoksága alatt, nem állhatott a helyzet magaslatán a zömében magyarokból álló huszárezred megregulázásában. Bercsényi ezért két bizalmi emberét ajánlotta a levélben az általa alkalmatlannak tartott Lynden gróf helyettesítésére: Lancelot Turpin de Crissé grófot, a későbbi híres ka-

²⁸ Zachar: Bercsényi, 148. o.

²⁹ A Bercsényit támadó intrikákra vonatkozólag lásd: uo.

³⁰ Zachar József: Ráttky György kuruc ezerskapitány, francia generális, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1982. 355–392. o.

tonairót³¹ és Tóth András³² ezrede őrnagyát, akit Mikes Kelemennek írt egyik levelében egyszerűen csak „jobb kezemnek”³³ hívott. Még arra a lehetőségre is gondolt, hogy ha a hadügyminiszter Turpin de Crissé mellett döntene: arra kérte, hogy jutalmazza meg Tóth András a Szent Lajos renddel és évi 2000 livre kegydíjjal. Bercsényi László e levele a huszárezredek magyar jellegének védelmében túl arra is jó bizonyítékot szolgáltat, hogy a magyar generális abban a korabeli társadalmi vitában, amely a „születés” (nemesség) és az „érdem” (katonai szolgálat) elvei között zajlott, egyértelműen az utóbbi mellett tört lándzsát.³⁴

Bercsényi László következő levelét a flandriai Commanderie-ből írta d’Argenson grófnak 1747. július 4-én. E levelében felidéri a rendkívül véres lawfeld-i csata (1747. július 2.) eseményeit. A csatában a francia sereg igen jelentős veszteségek árán (10 571 fő!) kioroszakolta a szövetséges csapatok visszavonulását. Bercsényi László a Berry lovasbrigád élén tevékenykedett. Sikerét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az ellenséges hírekben is megemlékeztek róla a csata három nagy hadvezére sorában: „Szász Móríc marsall, Löwendal és a magyar Bercsényi alkotta azt a hadviselésben jártas triáoszt, amelyik szinte egyedül volt képes arra, hogy a francia hadakat győzelemre vezesse”.³⁵ A levelében külön kiemelte Bercsényi a hadügyminiszter fiának hősiességét, amelynek állítólag maga is szemtanúja volt.

A legutolsó P 41 jelzetű kartonban található Bercsényi levél egy évtizeddel később keletkezett. Az 1756. január 17-én Lunéville-ben írt levelében Bercsényi László beszámol Leszczyński Szaniszló egykori lengyel királlyal és lotharingiai herceggel folytatott beszélgetéséről. Mint ismeretes, Szaniszló király és Bercsényi barátsága, mint a lengyel–magyar barátság szép szimbóluma, hosszú évtizedekkel korábban kezdődött, és nagyban hozzájárult Bercsényi László fényes franciaországi karrierjéhez. XV. Lajos apósa gyakran megfordult Bercsényi luzancy-i kastélyában, ahol még ma is tábla őrzi a látogatásai emlékét. I. Szaniszló Bercsényi Lászlót kinevezte Commercy katonai kormányzójává és lunéville-i udvara főlovászmesterének. A levél kezdetén Bercsényi felidéri Szaniszló királlyal egy pipázgatás során folytatott politikai tárgyú beszélgetésük rövid tartalmát, és azt hadügyminisztere szíves figyelmébe ajánlja. Szaniszló király híres pipázásairól már Teleki József magyar utazó naplója is megemlékezik. 1760. március 17-én így ír erről: „A király pipázik rendszerint mindenkor délután és kávé is iszik, mások is, ha tetszik, kávé is ihatnak.”³⁶ A magyar–lengyel pipás beszélgetés témája 1756 januárjában Svédország dicsőséges múltja körül forgott és felidéri XII. Károly poltavai csata utáni területi veszteségeit. Szaniszló király egykori svéd szövetségeseinek sorsát felelevenítve azt is latolgatta, hogyan lehetne Svédországot ismét aktív külpolitikai szereplésre bírni, amelynek nagy jelentősége lehetne

³¹ Turpin de Crissé életéhez lásd: *Tóth Ferenc*: A magyar huszárok dicsőrete Franciaországban, avagy Lancelot Turpin de Crissé gróf egy magyar vonatkozású, kiadatlan kézírata. *Fons*, 1997/3. 253–300. o.

³² Tóth András életéhez: *Zachar József*: Idegen hadakban. Budapest, 1984. (A továbbiakban: *Zachar*: Idegen.) 221–229. o.

³³ „Notre ami Tott szereti a setalást; sûrement Vous n’avez pas été fâché de le voir, il me manque néanmoins ici, il est mon bras droit, quand me le renverrez-vous?” Bercsényi Mikesnek. Lunéville, 1748. január 6. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Gall. 55/2. Fol. 2.

³⁴ *Léonard É. G.*: L’armée et ses problèmes au XVIIIe siècle. Paris, 1958. 178–185. o.

³⁵ Idézi: *Zachar*: Bercsényi, 178. o.

³⁶ *Tolnai Gábor (szerk.)*: Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában (Teleki József utazásai 1759–1761). Budapest, 1987. 222. o.

Anglia tengeri hatalmának megtörésében. A politikai találgatás szintjén mozgó elképzelés teljességgel figyelmen kívül hagyta az óvatos svéd külpolitika konfliktuskerülő jellegét, és alaposan alulbecsülte a brit királyi haditengerészet (*Royal Navy*) potenciálját. Mindenesetre a levél érdekes tanúbizonysága a Bercsényi László és d'Argenson gróf közötti bizalmas viszonyoknak.

Tóth András levele (1752)

A Bercsényi László 1746. július 18-i levelében már említett Tóth András a XVIII. századi franciaországi magyar emigráció egyik legérdekesebb személyisége volt. Nyitrán született, 1698. március 26-án.³⁷ A szabadságharc idején II. Rákóczi Ferenc fejedelem apródjaként viszonylag fiatalon kivette részét a küzdelmekből. 1713-ban, a függetlenségi mozgalom bukása után követte a fejedelmet Lengyelországba, majd később az Oszmán Birodalom területén telepedett le. Néhány év alatt elsajátította a török és tatár nyelvet, és igen jó személyes kapcsolatot alakított ki az oszmán elit számos tagjával. 1720-ban indult útnak Franciaországba, ahol a nem sokkal korábban létrehozott Bercsényi-huszárezredben kapott alkalmazást. Nyelvtudásának és kapcsolatainak köszönhetően gyakran kapott diplomáciai vagy katonai megbízást török és tatár földön. Tehetségének köszönhetően gyorsan emelkedett a diplomáciai ranglétrán, és XV. Lajos bizalmának jeleként a „secret du roi” néven ismert titkos királyi diplomáciába is beavatást nyert.³⁸ Valószínűleg személyes indokok is vezették, amikor a kelet-európai diplomáciai csatározásokban részt vállalt: itt több ízben is találkozott a rodostói magyar kolónia tagjaival, és közvetítette a versailles-i udvarnak honfitársai javaslatait. Mivel a nemrégiben feltárt franciaországi források alapján elég jól ismerjük diplomáciai tevékenységét, az itt közölt levél alapján egy érdekes új adattal egészül ki Tóth András diplomata pályája. A d'Argenson levéltár P 90 kartonjában található 1752. október 17-én kelt levél alapján Tóth András az akkor megürült varsói francia rezidens helyére pályázott és ez ügyben fordult befolyásos protektorához, d'Argenson grófhhoz. Indokai között szerepel, hogy beszéli a lengyel nyelvet és ismeri a lengyel arisztokrácia számos tagját. A tatár kán udvarában töltött diplomáciai kiküldetéseit szintén megemlíti, valamint a szomszédos országok ismeretét is pozitívumként nevezi meg. Amint Tóth András élettörténete mutatja, a levél nem érte el célját, ugyanakkor a tehetséges magyar diplomatát 1755-ben a versailles-i udvar fiával együtt Konstantinápolyba küldte, aki méltó utódja lesz a későbbi évtizedekben.

Bercsényi Ferenc Antal levele (1779)

Bercsényi László számos levele után hiányérzete lehetne az olvasóknak, ha a neves magyar származású francia marsall egyik fiának sem közölhetnék írását. Nos, a d'Argenson családi levéltár P 136 kartonjában sikerült egy eredeti Bercsényi Ferenc Antal³⁹ le-

³⁷ *Zachar*: Idegen, 221. o.

³⁸ *Vandal, Albert*: Une ambassade française en Orient sous Louis XV. La mission du marquis de Villeneuve 1728–1741. Paris, 1887. 197. o.

³⁹ Életéhez lásd: *Zachar*: Idegen, 402–407. o.

vélre bukkani. Noha a levél sommás és elég kevés konkrétumot tartalmaz, mégis igen érdekes dokumentuma az amerikai függetlenségi háborút támogató francia kezdeményezéseknek. Mint ismeretes, Bercsényi László ezredét 1762-ben bátyja halála után a marsall kisebbik fia, Ferenc Antal vette át. Zachar József kutatásai nyomán tudjuk, hogy az amerikai függetlenségi háború kitörése után a Bercsényi ezredet erősen fejlesztették és 1778 után kijelölték abba a Vendée-ban elhelyezett csoportosításba, amelyet segélyhadtestként kívántak áthajózni az Újvilágba.⁴⁰ Az 1779. február 10-én Orléans-ban kelt levél tanúbizonysága szerint az ezredparancsnok erős aggodalmát fejezte ki az áthelyezéssel kapcsolatban. Az addig főleg Lotharingiában állomásozó ezred elsősorban német anyanyelvű huszárai számára már a Vendée-ban való állomásozás is nagy gondokat okozhatott, nem beszélve az amerikai kontinens nyelvi nehézségeiről. A gondos ezredparancsnok ugyanakkor biztosítja a levél címzettjét, valószínűleg d'Argenson márkít, hogy mindent elkövet a katonai célok sikeres végrehajtása érdekében. A Bercsényi-ezred áthajózására végül nem került sor a lovak szállításának nehézségei miatt.⁴¹

Forrásaink tudomásunk szerint kiadatlanok. A szövegátírásnál elsősorban az *Archiv für Reformationsgeschichte* korai újkori szöveggondozásra vonatkozó ajánlásait vettük figyelembe.⁴² A szövegek eredeti, következetlen helyesírását megtartottuk, változtatásokat jobbára csak a kis, illetve nagy kezdőbetűvel való átírás terén végeztünk.

FORRÁSKÖZLÉS

*Ajánlólevél Jeney Lajos Mihály részére, H. n. é. n.*⁴³

Louis Michel Jeney natif de Nagyenyenyet ville de Transilvanie dans les Etats de la Reine d'Hongrie âgé de 35 ans né gentilhomme, il a commencée a servir dès l'âge de 14 ans dans un Régiment d'hussards en qualité de volontaire, trois mois après il a été fait cornette et ensuite lieutenant, il a fait les deux dernières campagnes contre les Turcs, il a fait celles que les troupes de la Reine ont été employées contre le Roy de Prusse, en Silésie et en Bohême, s'étant trouvé à toutes les affaires générales qui s'y sont passées il s'est trouvé aussi dans l'armée du prince Charles au passage du Rhin. Son Régiment est passé de là en Italie il s'est trouvé aux batailles de Plaisance, du Tidon et à la révolte de Gennes en 1746. Il a servi dans cette campagne en qualité d'aide de camp du général Palavicini gouverneur de Milan après le rappel de ce général, il a passé au service de France en qualité de lieutenant dans le régiment de Berchini d'où il a passé dans celui de Poloraski en cette même qualité, son colonel a donné l'année dernière un mémoire à la cour en le nommant à une compagnie dans le dit régiment.

Cet officier est rempli de mérite et de talents d'une conduite exemplaire, ceux qu'il a de la peinture lui ont fourni les occasions de faire dans tous les pays où il a voyagé de bonnes connaissances, il est grand dessinateur et en état de lever des plans, il parle écrit plusieurs langues, surtout l'allemand, la latine, l'esclavonne ou bohémienne en un mot on peut trouver en lui de grandes ressources, il a voyagé dans toutes les cours d'Allemagne, en Flandres, et en Hollande,

⁴⁰ Zachar: Idegen, 404–405. o.

⁴¹ Uo. 405. o.

⁴² Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte. In: Archiv für Reformationsgeschichte. 72. Bd. 1981. 299–319. o.

⁴³ Archives d'Argenson (Château des Ormes). Université de Poitiers. (Fonds anciens.) Série P 41.

voilà Monsieur, tout ce que je puis vous en dire j'ajouterais encore qu'il n'est ni buveur, ni adonné aux femmes ni joueur, très intelligent et discret.

*Réflexions sur les moyens d'engager les Turcs à continuer la guerre, H. n. é. n.*⁴⁴

Les succès de l'Empereur en Hongrie, et l'inaction des Turcs doivent nous faire craindre une paix prochaine entre ces deux puissances. L'usage que pourroit alors faire l'Empereur de ses forces contre nous ou contre l'Italie, demande nos plus vives attentions pour parer le retour de la guerre. Il semble que nous devons l'envisager comme la suite infaillible d'un accommodement entre ces deux Empires.

Pour éloigner cet accommodement d'où il semble que dépend notre tranquillité. Il paroît d'abord qu'on doit tout tenter et tout oser, néanmoins notre situation demande que nous soyons très-circonspects dans le choix des moyens que nous devons employer.

C'est un intérêt immuable pour la France de s'opposer à l'agrandissement de la Maison d'Autriche. Nous avons eu jusques icy deux voyes pour mettre obstacle à cet accroissement du côté des Turcs. Nous le pouvions par une simple ou double diversion, soit par nos propres forces, soit en appuyant les Tekelis, les Ragotzis etc.

Le dérangement des finances ne nous permet plus l'usage de ce premier moyen, et nous ne pouvons pas nous servir de l'autre sans risquer d'indisposer l'Empereur contre nous. En effet nous ne pourrions plus seconder aussi ouvertement que nous avons fait les Mecontens d'Hongrie quand l'occasion s'en présenteroit.

L'Empereur est bien convaincu de cette vérité. Le Turc n'ignore pas aussi la nécessité où nous sommes de conserver la paix. Le premier en tire avantage pour tout entreprendre sans rien craindre de notre part. Le second épouvanté par de mauvais succès, et connoissant notre état, desespere de tirer de nous des secours. Comme notre objet doit être fixe et invariable, ces circonstances peuvent bien nous engager à proportionner nos démarches à notre situation, mais elles ne doivent pas nous intimider jusque'à négliger l'usage des moyens qu'on peut tenter prudemment.

Pour tirer avantage des raisons solides qu'on peut employer pour engager les Turcs à continuer la guerre, il semble que ces représentations devoient être faites par une personne sans caractère et non suspecte. Si elles étoient faites par notre ambassadeur, elles ne feroient peut-être pas le même effet. Elles ne seroient possible pas capables de détruire la certitude que peut avoir la Porte de notre impuissance, et le peu de cas qu'on en feroit pourroit être un obstacle au secret dont nous avons besoin dans cette manœuvre.

Un particulier intelligent pourroit s'acquiescer de cette commission plus heureusement. Il pourroit donner des mémoires, et insinuer à la Porte le dessein qu'a formé l'Empereur de faire la conquête de Constantinople, et d'obliger le Grand Seigneur à abandonner l'Europe. Il pourroit dire que l'Empereur a dessein de pousser ses conquêtes et de s'avancer dans le pays le plus qu'il pourra à la faveur du Danube; qu'ensuite il se portera dans les pays qui l'approcheront de la mer Adriatique pour se saisir des postes et des lieux qui appartiennent au Grand-Seigneur le long de la côte. Que le Sultan ne seroit plus en seureté dans Constantinople dès que cette ville seroit devenue comme le centre d'un demy-cercle dont les conquêtes de l'Empereur formeroient la circonférence. Il pourroit faire connoître que la conservation des Etats du Sultan en Europe dépend de Temeswar et de Belgrade.

Que la prise de Temeswar doit engager les Turcs à continuer la guerre pour recouvrer cette place.

Que la démarche qu'ils pourroient faire pour tenter d'obtenir la paix en cédant Temeswar, ne seroit pas un moyen assuré pour l'obtenir. Qu'en manifestant par la leur foiblesse, et faisant voir leur consternation, ils donneroient occasion à l'Empereur de ne plus douter de la réussite de son entreprise, et de la pouvoir exécuter sans plus craindre aucun obstacle de leur part. Qu'en supposant l'Empereur disposé à écouter la Paix à cette condition ils ne seroient pas à l'abri du mal à venir. Que leur tranquillité ne seroit durable qu'autant de temps qu'il en faudroit à l'Empereur

⁴⁴ Archives d'Argenson (Château des Ormes). Université de Poitiers. (Fonds anciens.) Série P 62.

pour tenter de remplir ses vues en Italie ou ailleurs. Qu'ils seroient toujours exposez à un retour de guerre. Qu'à la faveur de Temeswar l'Empereur auroit la facilité dans un temps de paix de faire hiverner ses troupes de ce côté-là, et assez près de Belgrade pour faire le siège de cette place d'entrée de guerre, et avant que la Porte eût le loisir de faire venir ses forces d'Asie et des lieux plus éloignez. Que ces considérations doivent engager le Sultan à prévoir le danger qui menace l'Empire ottoman. Qu'il doit opposer aux Imperiaux des obstacles capables d'arrêter les progresz qu'ils se promettent. Que les Turcs sont au moins aussi belliqueux que les Allemans. Qu'ils les surpassent en richesses, qu'ils sont plus puissans par la multitude d'hommes, et par la grandeur de leur Empire. Que le Sultan ne doit point se laisser abattre ni intimider par la Conquete de Temeswar que vient de faire le Prince Eugene. Que ce projet eut échoué si cette place avoit esté suffisamment pourvue. Que ce Prince en avoit formé le siege pour pallier la perte réelle qu'a fait l'Empereur de la meilleure partie de ses forces dans la dernière bataille. Qu'on ne tirera pas autant d'utilité qu'on se l'étoit proposé de la prise de Temeswar pour l'établissement des quartiers d'hiver de ce côté-là. Que les campagnes sont desertes, les habitans en fuit, les grains cachez. Que les troupes impériales seront exposées aux courses des Tartares, éloignées de leur subsistance, privées d'une communication facile avec le Danube, dont la navigation cesse aussi-tost qu'il survient des glaces. Que tous ces inconveniens qu'auront à essayer les troupes impériales pendant l'hiver en feront périr un grand nombre, et mettront l'Empereur dans l'obligation d'envoyer des recreues innombrables s'il veut avoir une armée complete la campagne prochaine.

Qu'il ne tient qu'aux Turcs de faire tourner à leur avantage les dispositions presentes des Allemans, et de faire échouer les entreprises que se propose de faire a l'avenir le Prince Eugene. Que le Sultan pourroit parvenir à ce grand objet en portant une armée du côté des pays héréditaires de la Maison d'Autriche les plus éloignez du Danube que faire se pourroit.

Que la détermination des Turcs à porter la guerre de ce côté-là, feroit tomber infailliblement le projet qu'a formé l'Empereur de chasser le Sultan de l'Europe, et d'en commencer l'execution par la conquete de Temeswar et de Belgrade à la faveur du Danube. Que l'Empereur seroit entièrement dégoûté dès que les Turcs tourneroient leurs forces vers les pays héréditaires. Que le Prince Eugene seroit contraint de rester dans l'inaction étant alors obligé de s'affoiblir et de partager son armée pour courir au pays menacé. Que le Sultan ne doit pas considérer la depense où l'engageroit un projet qui l'obligeroit luy-même a s'éloigner des rivières. Que la Croatie et la Bosnie pourroient luy fournir des subsistances, et qu'il en pourroit tirer des pays plus éloignez par des précautions prises pour des magasins établis dans la vue d'une entreprise qui peut luy estre si avantageuse.

Que l'armée du Turc auroit la facilité d'agir offensivement dans des pays ouverts et sans défense.

Que cette manœuvre ayant contraint le Prince Eugene à diviser ses forces, les Turcs seroient scurs d'arrêter les progresz des Allemans par un corps de troupes en défensive du costé du Danube. Que par ce moyen ils feront un usage utile de leur supériorité. Que la force des plus grandes armées est limitée. Qu'un général peut s'exposer au combat quoy qu'inferieur, moyennant que ses forces luy donnent le moyen de présenter un frotn égal à son ennemy, et lorsqu'il peut occuper l'espace des terrains les plus ordinaires, et où presque toujours le trop grand nombre devient inutile.

Que les Turcs en formant plusieurs armées obligeront le Prince Eugene a multiplier ses attentions et à faire plusieurs detachemens, et qu'alors ce Prince se trouvera réduit dans une infériorité ou le choix du lieu et sa capacité ne pourront plus luy estre d'aucune ressource que par de nouveaux secours.

On pouroit soutenir toutes ces raisons et beaucoup d'autres qu'on peut ajouter en faisant voir sans affectation l'interet qu'a la France de concourir a tout ce qui peut empêcher l'agrandissement de la Maison d'Autriche. Que la Porte ne peut pas douter de l'impatience ou doit estre la France de secourir le Sultan. Qu'une année ou deux au plus luy donneront la facilité de rétablir l'interieur de l'Etat et luy procureront les moyens de rappeler les Allemans sur le Rhin. Que les Turcs doivent envisager cette diversion comme un secours réel immanquable pour eux, et absolument utile pour nous. Que leur conduite et leurs projets doivent estre relatifs à cette attente. Qu'elle ne peut estre vaine, mais tres-effective moyennant qu'ils soutiennent la guerre jusqu'à ce que la France soit en état

d'agir efficacement, et qu'elle puisse faire teste à ses ennemis avec avantage. Qu'il est de leur honneur de ne point plier dans un traité au gré des Allemans, mais de faire les derniers efforts pour ne point tomber de cette haute réputation d'où dépend la considération qu'ils ont acquis, et qu'ils ont toujours soutenus si glorieusement.

Il semble qu'il conviendrait à un homme de guerre, doué de courage et expérimenté, de faire ces sortes de représentations. Il seroit même à propos qu'il pût autoriser ses démarches de quelque prétexte apparent, pour donner du poids à ses raisons et pour faire paroître plus de seureté aux moyens qu'il proposeroit de mettre luy même en exécution. Il pourroit leur faire voir la nécessité ou ils sont de changer leur discipline non pas comme défectueuse, mais leur proposant une nouvelle maniere de combattre pour vaincre infailliblement leurs ennemis. Il pourroit leur démontrer que leur supériorité sera toujours inutile s'ils ne changent pas leur ordre de bataille en combattant contre les Allemans.

C'est ce que pourroit faire un homme avoué de M. le Prince Ragotzi, et qui paroîtroit agir sur des pouvoirs qui luy feroient rechercher la protection du Sultan pour appuyer les prétentions de ce Prince. Alors sa conduite seroit autorisée, et ce prétexte luy donneroit des accès pour estre écouté. Un homme sensé ne s'exposera jamais comme un aventurier au ridicule que s'est donné Mr. de Langallerie; l'audace est louable lorsqu'une entreprise demande seulement de la hardiesse pour tenter ou pour vaincre les difficultez qui surviennent dans l'exécution d'un projet, mais il faut que ce projet soit au moins appuyé sur la vrayesemblance d'une réussite. La prudence la plus sage ne sauroit faire tourner à bien un dessein mal concerté quand les moyens n'ont point un juste rapport un but proposé. En effet pour attendre beaucoup d'un homme entreprenant, il faut que ses propositions soient solides ou du moins apparentes, et que ses insinuations paroissent fondées sur l'intérêt de ceux qu'il veut attirer dans ses vues par le motif d'un avantage reciproque. Ainsi toute l'utilité qu'un particulier peut tirer du projet imaginaire qu'avoit formé Mr. de Langallerie, et que la Cour Ottomane avoit approuvé, c'est d'estre assuré de la facile crédulité des Turcs, et d'esperer qu'ils seront encore plus disposez à favoriser des propositions plus sensées et plus raisonnables en faveur de Mr. le Prince Ragotzi.

On pourroit dire que le projet qu'on propose au Sultan obligeroit l'Empereur à quitter le Danube, à l'éloigner de la Hongrie et de la Transylvanie, qu'il donneroit par là occasion aux Hongrois de profiter de cet éloignement, soutenus des secours qu'on seroit convenu de leur envoyer.

Ce particulier quoy que sans caractère devoit avoir un pouvoir suffisant pour faire connoître qu'il agit par l'ordre du Prince Ragotzi (rayé: qu'il agit par ordre, ce qui seroit nécessaire pour donner quelques lueur et une apparence de vérité à tout ce qu'il feroit entrevoir touchant les secours à venir de la part de la France. On seroit toujours en état de le désavouer.)

Si ce prétexte semble spécieux, il ne paroît pas tout à fait chimérique. On sçait l'inclination qu'ont les Hongrois à tout risquer pour se tirer de la dépendance, la prise de Temeswar qui met l'Empereur en état de les traiter sans ménagement, leur fera attendre impatientement l'occasion de pouvoir se soustraire de sa domination. De grands evenemens ont eu souvent pour principe de leur commencement des exposez qui ont dû paroître moins plausibles. La prudence et le courage de quelques-uns soutenus par l'esper de la liberté, ont quelquefois produite de grandes révolutions quand ils ont esté appuyez des secours d'un puissant Empire. Mais sans porter la spéculation si loin, on ne propose ici pour tout succès que de rappeler les Turcs à leurs propres interests. De les faire revenir de la consternation où ils semblent tombez. De les porter à faire un usage utile de leurs forces et de leurs ressources. De les engager à la continuation de la guerre, et par là nous procurer seulement le repos dont nous avons besoin pour quelque temps.

*Bercsényi László levelei*⁴⁵

1. levél: Sarguemines, 1743. szeptember 11.

a Sarguemines ce 11 septembre 1743

Monseigneur

J'ai l'honneur de vous adresser ci joint un Mémoire concernant le corps de houssards dans lequel j'apporte une partie des raisons qui doivent déterminer le Roy à m'accorder la grâce que je demande. Il me faut votre protection pour la réussite, je vous la demande très instamment.

J'ai l'honneur d'être avec respect.

Monseigneur

Votre très humble et obéissant serviteur
le Comte de Berchiny.

2. levél: Bitche, 1743. október 16.

a Bitche ce 16 octobre 1743.

Monseigneur

Je reçois dans l'instant les ordres de Mr. le Maréchal de Noailles pour faire passer la compagnie de Bilderbeck dans le régiment de Beausobre, ou elle doit devenir la lieutenance colonelle.

Il faut obéir.

Mais je ne sçaurois m'empêcher de vous ouvrir mon cœur, Monseigneur, et de vous avouer franchement que le démembrement de cette compagnie me sert d'un coup de poignard, et à tout le Régiment, dont je ne puis vous exprimer la consternation.

J'ai reçu cet ordre comme un coup de tonnerre, sans en avoir été prévenu; vous verrez ci jointe, Monseigneur, la copie de la lettre, que j'ai écrite à Mr. le Maréchal de Noailles.

Je suis vivement touché de cette façon d'agir. Mes services, ma naissance, mon rang, mon zèle, tout doit, il me semble, me faire espérer un différent traitement.

Je recours à votre protection, de grâces, soyez moy favorable.

J'ai l'honneur d'être avec respect.

Votre très humble et très obéissant serviteur
le Comte Berchiny

3. levél: Noailles marsallhoz. Bitche, 1743. Október 16.

Copie de la lettre que Mr. Le Comte de Berchiny a écrite à Mr. le Maréchal de Noailles à Bitche ce 16 octobre 1743.

Monseigneur,

Je reçois dans ce moment vos ordres au sujet de la compagnie de Bilderbeck pour qu'elle passe dans le régiment de Beausobre, ou elle deviendra la lieutenance colonelle.

Il faut obéir.

Et je le feray partir comme vous l'ordonnez.

Mais en recommandant Mr. de Bilderbeck pour être lieutenant colonel de Beausobre il n'a jamais été question de sa compagnie, et le comte de Ségur ne peut pas le dire autrement, n'ayant pu prévoir alors, qu'il eut voulu me porter ce coup.

⁴⁵ Archives d'Argenson (Château des Ormes). Université de Poitiers. (Fonds anciens.) Série P 65.

Le démembrement de cette compagnie me fait une peine infinie; comme vous êtes le maître, Monseigneur, je vous demande en grâce de m'épargner ce désagrément, je ne crois pas l'avoir mérité de vous, personne au monde ne vous étant plus dévoué que moy.

Il y a deux compagnies vacantes dans David, dont l'une celle de Quiqueransky qui vient d'être fait major, et l'autre de Icktersheim, qui a été tué à Egra. L'une de ces compagnies peut former, si vous voulez, Monseigneur, la mestre de camp, et l'autre celle de la lieutenance colonelle.

Ce qui éviteroit bien des inconvéniens, dont l'habillement en est un principal, parce qu'il ne fait que d'être donné. Les masses sont épuisées, et nous devons beaucoup, je suis moralement certain, que cette compagnie doit 14 à 15 000 livres. D'ailleurs elle est la tête du régiment et y subsiste depuis la création. Plusieurs anciens hongrois, qui y sont, ne voudront pas servir sous un autre colonel, je ne veux point icy vous ennuyer, Monseigneur, d'un détail plus long à ce sujet, étant persuadé que vous le sentés d'un coup d'œil, j'aurai seulement l'honneur de vous observer encore que je n'ai pas un François dans mon régiment, et que la compagnie, que me proposez, en est entièrement composée, par conséquent il deviendroit très difficile d'en concilier les esprits avec le reste de mon régiment.

Si donc absolument la chose ne peut pas se faire autrement, je vous supplie au moins, Monseigneur, de faire passer dans mon régiment celle de Wasenberg, dont j'ai le frère, et dont la compagnie est composée d'Alsaciens. Mr. de Lagarde, je le crois être fort honnête homme, mais je ne le connois pas, et il n'y pourra être qu'avec désagrément. J'avoue que j'ai une vraye répugnance d'avoir dans mon régiment des sujets, dont je ne puisse pas répondre. Mes services, mon rang, mon attachement pour vous me mériteront peut-être quelque bonté de votre part.

J'ai l'honneur d'être etc.

4. levél: Bitche, 1743. október 22.

a Bitche ce 22 octobre 1743.

Monseigneur

Vous avez vu par ma précédente mon chagrin et mon embarras au sujet de la compagnie de Bilderbeck, que Mr. le Maréchal de Noailles fait passer malgré moy dans le régiment de Beausobre, sans que j'en aye été aucunement prévenu. J'ai toujours tenu bon jusqu'aujourd'huy, je ne cessois point de luy faire de continuelles représentations et qu'on ne démembroit point ainsy un régiment, sans avoir auparavant l'ordre du Roy. Malgré cela il m'est ordonné de la faire partir; ne pouvant donc pas me dispenser d'obéir, elle partira demain sans faute, pour aller à Pont à Mousson, ou elle entrera dans ledit régiment de Beausobre.

Le Sieur de Porubsky est lieutenant de la compagnie de Bilderbeck. Ce gentilhomme hongrois nous a toujours été attaché de père en fils et a déclaré devant Mr. de Morlet commissaire des guerres d'icy, que plutôt que de me quitter, il quittera le service avec un frère, qu'il a aussy dans mon régiment et qu'il est venu du fond d'Hongrie dans la seule intention de servir sous mes ordres.

Mr. le Maréchal consent que le Sieur Porubsky reste à mon régiment, mais Mr. de Beausobre ne veut point prendre le Sieur de Laire lieutenant de la compagnie de la Garde, qui sort d'Esterhazy pour remplacer celle de Bilderbeck. Il faut donc, pour que ce changement se fasse, au plutôt un ordre de vous, Monseigneur, ce que j'espère ce que j'espère de vos bontés, d'autant plus qu'il seroit en vérité grand dommage de perdre ces deux bons sujets là.

Je me donne tous les mouvemens du monde pour attirer les Hongrois au service du Roy, et j'ose dire, que je n'y réüssis pas mal, parce que ma naissance et mon nom sont connus dans ma patrie, mais, si on leur donne du dégoût dans le service, au lieu d'en avoir, nous perdrons ceux que nous avons.

Or, il est incontestable, qu'il n'y a que les Hongrois, qui soient les plus propres pour le service des hussards, et les autres étrangers, que j'ai dans mon régiment, aprennent d'eux la façon de notre service.

Je me flatte qu'eu égard à toutes ces considérations vous ne me refuserez pas la grâce que je vous demande.

J'ai l'honneur d'être avec respect.

Monseigneur

Votre très humble et obéissant serviteur
le Comte de Berchiny.

5. levél: Broechem, 1746. május 25.

au camp de Broechem le 25 may 1746.

Monseigneur

J'ay eu si peu de tems d'entrer hier en matière avec vous, sur ce que vous me dite qu'il faudroit donner un coup de patte aux ennemis qui sont à Hogstrate, que je me crois obligé d'entrer avec vous dans un detaile, par lequel j'espere vous prouver que cette démarche auroit été ou périlleuse ou inutile, vu la situation où nous sommes.

Hogstrate est à six lieues d'icy et à quatre de Breda, par conséquent les troupes que les ennemis y avoient étoient plus à portée d'être secourues par leur armée ou de se retirer que je ne l'aurois été dans la suposition que j'eusse marché à eux; si je l'avois entrepris, ils auroient tenus devant moy ou ils se seroient retirés, s'ils avoient tenus devant moy a coup sure, ils auroient été puissamment secourus, si au contraire ils s'étoient retirés, j'aurois fait une démarche inutile; la distance est trop grande pour qu'on puisse tenter de surprendre des troupes légères si éloignées, sur tout lorsque pour venir à elles il faut déboucher devant elles dans une plaine de deux lieues tel que le pays qui est entre Hogstrate et le bois de Hoyendonck, voilà, Monseigneur, les raisons qui m'ont empêchés de marcher aux ennemis. J'ay cru déplacé de tenter une démarche vaine ou capable de ternir la gloire des troupes que j'ay l'honneur de commander, je n'ay point crus qu'il me convint d'exposer une réputation que 40 ans de service m'ont acquise par une démarche inutile et peut-être très périlleuse, en effet, Monseigneur, quelle honte pour les armes du Roy, si supérieures à celles des ennemis, un corps avancé de l'armée eût été battu à l'ouverture de la campagne, pensez-vous que les Gazettes auroient manqués d'en faire mention, que les ennemis n'eussent fait chanter des Te Deum, et sonner cet avantage, je serois bien fasché d'être la cause d'un pareil événement, cependant il n'a pas manqué de gens dans l'armée qui m'ont condamnés, qui ont dit que les ennemis étoient à ma barbe, et qu'ils avoient un corps à une lieue de moy, et que je n'osoit les attaquer, cette suposition auroit été fort bonne pour me faire avoir tort, si elle eût eu la moindre vrayesemblance, je ne puis m'empescher puisque nous sommes sur cette matière, de vous ouvrir mon cœur, Monseigneur, sur un chagrin bien sensible que j'ay essuyé en cette occasion, j'aurois méprisé les discours de clabaudeurs (rayé), et loin de m'en plaindre j'aurois peut-être pensé que j'avois quelques mérite, puisqu'ils disoient du mal de moy, mais ce dont j'ay été sensiblement touché de ce que M. le maréchal luy-même aye pu se laisser aller à croire de pareils discours. Je vous avoue que la confiance qu'il a eu en cette occasion a de tels discours, m'a singulièrement agité, pour n'avoir rien à me reprocher, vis a vis de luy, je luy ay demandé ses ordres positifs sur ce que j'avois à faire, je luy ay exposé la situation des ennemis et la mienne, la force de mes troupes qui ne montent en tout qu'à 3000 hommes en état de marcher, et l'inutilité de ma démarche, alors il est convenus que j'avois raison et n'a pas voulu que j'entrepris rien. J'avois fait un ordre de bataille au cas que Mr. le Maréchal eût voulu que je marche à l'ennemy, je luy ay demandé en ce cas une brigade d'infanterie, et comme je scavois qu'il avoit même fait de la difficulté pour m'en donner, j'avois fait un autre ordre de bataille pour marcher avec ce que j'avois icy, blâmant fort cette démarche, mais l'entreprenant sur ce que je scavois que M. le Maréchal le désiroit pourvu qu'il me l'eut ordonné, sans quoy je n l'eusse point fait et c'est ce que je luy ay déclaré, il m'a approuvé toutes choses et animées, c'est par où il a finy, j'espère, Monseigneur, qu'il en sera de même de vous, je suis bien fort par ce que je dis la vérité; les gens qui se sont avisés de dire le contraire, sont bien foibles, par ce qu'ils ne la disent pas, j'ay l'honneur d'être avec respect,

Monseigneur

Votre très humble et obéissant serviteur
le Comte de Berchiny.

Ordres de bataille et de marche de la division de M. le Comte de Berchiny l'on en supposant cette division augmentée d'une brigade d'infanterie et l'autre sans augmentation de la dite brigade.

Ordre de marche dans un bois pour déboucher dans la plaine

Brigade d'infanterie
 1200 dragons à cheval
 800 dragons à pied
 400 hussarts dont il y en aura 50 sur chaque aile pour les patrouilles
 400 dragons à cheval
 100 hussarts réserve
 La Morlière

Autre ordre de marche

600 dragons à pied
 1200 dragons à cheval
 400 dragons à pied et 400 hussarts dont il y en aura 50 sur chaque aile pour les patrouilles
 200 dragons à cheval
 100 hussarts réserve
 La Morlière
 Les dragons à pied en colonne.

Ordre de bataille

M. le Comte de Berchiny

<i>M. le marquis de Bauffremont</i>				<i>M. le duc de Chévreuse</i>		
	brigadier	brigadier		brigadier	brigadier	
	colonel	colonel		colonel	colonel	
200	400	600	brigade	600	400	200
hussarts	dragons	dragons	d'infanterie	dragons	dragons	hussarts
	à pied	à cheval		à cheval	à pied	
1 pièce de canon				1 pièce de canon		
à cartouche				à cartouche		
			Réserve			
			400 dragons à cheval			
			100 hussarts			
			La Morlière			

Autre ordre de bataille

M. le Comte de Berchiny

<i>M. le marquis de Bauffremont</i>				<i>M. le duc de Chévreuse</i>		
	brigadier	brigadier		brigadier	brigadier	
colonel	colonel	colonel		colonel	colonel	
	lieutenant-colonel		lieutenant-colonel	lieutenant-colonel		
200	400	400	600	400	400	200
hussarts	dragons	dragons	dragons	dragons	dragons	hussarts
	à pied	à cheval	à pied	à cheval	à pied	
1 pièce de canon				1 pièce de canon		
à cartouche				à cartouche		
			Réserve			
			200 dragons à cheval			
			100 hussarts			
			La Morlière			

7. levél: Broechem, 1746. május 28.

au camp de Broechem le 28 may 1746.

Monseigneur

La lettre que vous m'aviez fait l'honneur de m'écrire en réponse de celle ou je vous exposois le détail de ma conduite, m'est enfin revenue, elle contient des témoignages de bonté et de justice de votre part assez précieux pour moy pour justifier mon empressement à recouvrer cette lettre, je tascheray de ne pas démentir la bonne opinion que vous avez sur mon compte, m'a conduite ne m'en a pas rendu indigne et mes sentimens particuliers me donnent tout lieu d'espérer que j'en éprouveray les effets.

J'ay l'honneur d'être avec respect,

Monseigneur

Votre très humble et obéissant serviteur
le Comte de Berchiny.

On me mande que ce gros corps des hussards et le gros de pandoures qui a parrut vouloir se porter du cote d'Heventals s'est retiré et qu'il n'y a que 3 à 400 hussards aux environne de Grobbendonek pour l'observer, il ne seroit pas impossible que les mouvements des troupes qu'a fait avancer Mr. le Maréchal pour couvrir son quartier, joint à ceux des Grassins et de la Morellière qu'on a jetté à Massenhoven et Saalhoven, déterminassent les ennemis à ses retirer de Hogstrate, ils ont même retirés les postes qu'ils avoient à Vasemal et St. Lernart suivant les avis que j'en ay eu cet après diné, je ne vous en assure pourtant pas Monseigneur

8. levél: Heysterberg, 1746. július 18.

au camp de Heystenber, le 18 juillet 1746

Monseigneur

Vous m'avez fait l'honneur de me dire, qu'en vous adressant mes lettres sous double enveloppe, vous les liriés seul, et que rien n'en transpireroit, c'est avec cette précaution que j'ay celuy de vous écrire en vous rapellant ma lettre du 14, au sujet de la fuite honteuse des hussards de Lynden J'ay fait assembler hier devant moy le colonel, le lieutenant colonel, et 6 à 7 capitaines à qui j'ay parlé avec l'autorité que vous m'avez mis en main en ma qualité d'inspecteur, mais j'estois fort surpris losque j'entendis unanimement les capitaines se récrier sur la mauvaise discipline que ce colonel tenoit dans son régiment, à qui j'avois cru plus d'esprit, d'expérience, et de fermeté, et j'ay vu avec étonnement le contraire, parce qu'il n'a dit mot sur tout ce que ses officiers ont dit contre luy en sa présence, je luy ai conseillé enfin pour réparer l'ancienne bonne réputation de ce régiment, de demander un détachement à Monseigneur le comte de Clermont de 3 à 400 de ses hussards, d'aller avec cela à la guerre, d'y périr, ou de réacquérir l'honneur de ce corps, mais à cela non plus qu'au reste, il n'a pas dit mot. Je vous laisse le maitre, Monseigneur, de tirer les conséquences d'un silence si extraordinaire, mais je suis obligé par la confiance dont vous m'honorés au sujet du corps des hussards de vous rendre un compte fidel de tout ce qui s'y passe.

Il n'est pas douteux que Mr. le Comte de Lynden est un homme d'une grande naissance, je suis même persuadé qu'il a parfaitement bien servi dans l'infanterie, mais en vérité, Monseigneur, je le croy déplacé à la tête des hussards, au point que je m'imagine que le Roy gagneroit, en le faisant de brigadier, maréchal de camp avec une pension dont il pourroit vivre honorablement.

Ce régiment pourroit alors être donné à Mr. de Tott, ou à Mr. le comte de Turpin l'un et l'autre rempliroit fort bien cet objet.

Cependant si vous étiez Monseigneur, plus porté pour Mr. de Turpin, je vous suplierois en ce cas d'accorder une pension de 2000 livres sur la Croix de St. Louis à Mr. de Tott, qui est assurément un officier d'expérience, de capacité, et d'un rare mérite, cela est si vray qu'à l'heure qu'il est encore, il est recherché avec distinction lorsqu'il y a quelque détachement épineux à faire.

Si par hazard ce projet avoit lieu, je suplie Monseigneur, d'accorder à mon régiment ce rang sur celuy là, j'ose espérer de vous cette grâce, parce qu'il sert avec une réputation connue.

J'ay bien peur que vous n'ayes, Monseigneur, bientôt un autre régiment de hussards à donner, le pauvre Mr. David est très dangereusement malade d'un herezipel charbonnel à ce que disent les chirurgiens, il s'est fait porter à Bruxelles pour s'y faire traiter.

Je suis avec respect,
Monseigneur

Votre très humble et obéissant serviteur
le Comte de Berchiny.

9. levél: Commanderie, 1747. július 4.

au camp de Commanderie ce 4 juillet 1747

Monseigneur

Je vous supplie de vouloir bien m'excuser, si je n'ay pas le bonheur aujourd'huy de vous aller faire ma cour, j'ay quelques légers ressentimens de goutte que j'espère n'aura pas de suite, non plus qu'un gros rhume que j'ay aussy.

Ne vous ayant vu qu'un instant le jour de la bataille, je ne put avoir l'honneur de vous rendre compte de ce qui s'est passé à l'endroit ou j'avois porté par ordre de M. le Maréchal ma division qui étoit composée de la brigade de Berry, à la teste de laquelle j'estois avec Mr. votre fils, que je ne puis, sans le flatter, vous assurer avec vérité s'y est comporté sous mes yeux avec valeur et prudence; le régiment de Berry y fit des merveilles au point que les troupes qui marchaient en avant de nous, s'estant repliées avec désordre et confusion furent encouragées par la fermeté avec laquelle elles virent cette brigade marcher à l'ennemy et le charger. Mr. le Maréchal a vu sa bonne contenance et peut luy rendre justice, ainsy qu'à moy s'il le vouloit bien, car il n'est pas douteux que sans nous la chose auroit tourné désavantageusement dans cette partie.

Mr. de Lionnet et tous ces Messieurs de la brigade s'y sont distinguez.

Mr. le Chevallier d'Algrin qui commandoit le 4 escadrons de Berry a donné dans cette occasion des marques de valeur, il mérite vos bontés.

Je suis avec respect,
Monseigneur

Votre très humble et obéissant serviteur
le Comte de Berchiny.

10. levél: Lunéville, 1756. január 17.

Lunéville ce 17 janvier 1756

Monseigneur

Le Roy de Pologne en fumant sa pipette et faisant différentes réflexions sur les circonstances du tems, me dit qu'il conviendrait peut-être d'intéresser icy les Suédois, qu'il ne seroit pas, à ce qu'il croit, impossible de les disposer en faveur de la France, si on leurs prometois la restitution duduché de Breme qui cy devant étoit à Charle XII Roy de Suède, et dont les Hanovriens se sont emparé, ainsy que les Moscovites de la Livonie; les Suédois ayant toujours à cœur la perte de ces états qui leurs furent envahis après la funeste bataille de Pultava.

Que quoique la puissance des Suedois ne soit pas aujourd'huy dans la même splendeur, que du tems de Charle XII, leur marine cependant n'est pas en plus mauvais état, et qu'ils peuvent bien avoir aux environs de 30 vaisseaux de guerre.

Cette Nation est brave et guerrière, le Royaume est à portée de l'Irlande, en y joignant quelqu'uns de nos vaisseaux, on pouroit certainement donner une inquiétude considérable aux Anglois et leurs occasionner une diversion, tandis que nous sur nos côtes, nous leurs causerions aussi beaucoup de jalousie.

Que ce projet soit fondé, ou non, j'ay cru néanmoins, Monseigneur, que vous ne trouveriés pas mauvais que j'eusse l'honneur de vous le mander.

J'attends toujours vos ordres pour ce qui regarde le corps des hussards.

Je suis avec respect,
Monseigneur

Votre très humble et obéissant serviteur
le Comte de Berchény.

*Tóth András levele*⁴⁶

St. Mihiel le 17. octobre 1752

Monseigneur

À mon retour de Turquie vous m'avez fait la grâce de me dire, que vous vouliez faire usage de mes foibles service, il ce présente une occasion ou je pourray servir Sa Majesté avec utilité, si vous vouliez Monseigneur m'accorder votre protection.

Mr. Perron de Castera, résidant du Roy à Varsovie auprès la République de Pologne, étant mort, je suis en état de le remplacer, par les connoissances que j'ay de ce pays là, je parle leurs langue, et suis connus de plusieurs grands du pays, pour y avoir voyagé, et même demeuré dans ma jeunesse, j'ay eu aussy occasion de les voir à Königsberg avec le Roy de Pologne Duc de Lorraine, et encore plus particulièrement en 1733: 34: et 35: quand je fus employé à la cour du Kan de Tartarie en Crimée, ou je vue arriver des ambassadeurs de Pologne, premièrement Mr. Sumlainsky, et après luy, Mr. le Prince Jablonowsky staroste de Csehrin.

Pendant plus de deux ans que j'ay demeuray auprès ce Prince Tartar, dans un tems assez critique, j'ay eu occasion de prendre connoissance des négociations des cours alors belligérantes, d'autant plus nécessaires pour mon besoin alors, que tout étoit relatif à mes instructions, Mr. de Monty dans ce tems là ambassadeur en Pologne, et Mr. de Villeneuve à Constantinople, ne m'onts point laissés ignorer, tous ce qui pouvoit être utile, auprès le Kan de Tartarie.

Je ne vous parle Monseigneur de tout cela, que pour avoir l'honneur de vous dire, que si le Roy me fait cette grâce, je ne m'y trouverez pas, tout à fait novice, je connois aussy un peu les Moscovites pour avoir vécu avec eu à Constantinople, et pour avoir été dans deux différentes campagnes à leurs armées avec des propositions de paix, la Turquie et la Hongrie sonts limitrofes avec la Pologne, ou j'ay beaucoup voyagé.

J'ay l'honneur d'être avec une très profond respect

Monseigneur

Votre très humble et obéissant serviteur
Totte

*Bercsényi Ferenc Antal levele*⁴⁷

Orléans ce 10 février 1779

J'ignore Mon Général l'objet auquel mon régiment est destiné mais j'ose me flatter qu'il remplira avec succès celui que vous vouderés bien lui confier, le major que le commandement est un officier sur les talents, le zèle, et l'expérience, duquel vous pouvés avoir une entière confiance; mais si les circonstances divisais trop le corps, avec la meilleur volonté, il rempliroit moins bien la mission dont il serait chargé, tant par le défaut de la langue du pays qui n'est pas à l'usage des hussards et qui ne parle pas même communément, les bas officiers, que par le nombre de jeunes hussards que le laps de tems et les différentes augmentations nous ont forcés d'avoir; vous me permetterés vous de vous représenter que chagent le commandant de l'objet que vous désirérés remplir il prendra d'après cette marque de votre confiance toutes les mesures le plus sur pour y répondre à faire réussir les objets militaire.

J'ai l'honneur d'être avec un respectueux attachement Monsieur votre très humble et très obéissant serviteur.

Berchény

⁴⁶ Archives d'Argenson (Château des Ormes). Université de Poitiers. (Fonds anciens). Série P 90 Tott.

⁴⁷ Archives d'Argenson (Château des Ormes). Université de Poitiers. (Fonds anciens). Série P 136. François-Antoine de Berchény.